

Matyas, Florian
Torteneti egyezések es
tevedések

D
16
.8
M36

152 820/20

TÖRTÉNETI EGYEZÉSEK ÉS TÉVEDÉSEK.

*

MÁTYÁS FLÓRIÁN

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1896. évi október 12-iki ülésén.)

10.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1896.

D
16
-8
M36

TÖRTÉNETI EGYEZÉSEK ÉS TÉVEDESEK.

ELŐZMÉNY.

Az emberben szabadon keletkezett gondolatok csak úgy érvényesülhetnek a külvilágban, a mint azok vallási és politikai érdekek szerint módosultak. A tudomány szellemvilágában azonban csak az észszerűség ad létalapot a gondolatbeli alkotásoknak. Az exakt tudományok hibátlan mérésein és számításain alapult fizikát nem befolyásolhatja semmi érdek vagy hatalom. A geografia diplomatika és hasonnemű pozitív tudományok adatai is biztosítvák a szeszélyes átalakítás veszélyétől. Csak a história van még mindig kitéve pártoskodók vagy tudatlanok szándékos ferdtéseinek; pedig ez is pozitív tudomány.

Ezen ferdtések, bővítések vagy rövidítések védelméül azt hozzák fel, hogy magok az eredeti adatok sem biztos hitelűek, mert nem mindig elfogulatlan tanúktól származnak. Ezek ritkán mérlegelik közlés előtt a néha hiányosan észlelt események értékét, s mesélő hajlamuknál fogva, a történeti személyek iránt érzett rokon- vagy ellenszenvök szerint szokták feljegyezni azokat az utókor számára.

Ilyen, kellemes ugyan, de elfogult elbeszélő volt a mi ifjú korunkban Walter Scott, ki a mesebeszédnek históriai fontosságot akart adni, midőn a *históriai regényirodalmat* alapította. De midőn azután valódi históriát írt, és Napoleon életrajzával lépett a közönség elé, a történeti kritika rögtön felismerte benne a mesélőt, és *regényes históriának* minősítette ezen munkáját.

Nálunk a mult században kezdődött hazai történetünk szándékos ferdtésektől mentes tárgyalása, Pray és Katona

korszakot alkotó műveikkel. Kár, hogy azóta korunkig kifogástalan adatok oly kevés szaporodását tapasztaljuk. Még sajnosabb, hogy az ötvenes évektől fogva, észszerű bíráló ellenében, nem érveléssel, hanem hatalomszóval kezdetek tudósaink vitás kérdésekben dönteni. Ők véleményes dogmákat állítottak fel a csak valódi tényeken épült történettudományban; és elég hatalmasoknak képzeltek magokat azok föntartását támadások ellenében is kieroszakolni.

Három különösen kedvelt dogmájuk volt: 1. Anonymus első Béla jegyzője. 2. Gizella királynénk rossz asszony volt. 3. Péter királyunk nem Vilnos, hanem Otto fia; nem is német, hanem velencei olasz származású.

Bántottak, minket ezen állapotok, s elhatároztuk, hogy félretéve minden kiméletet, ellenszegülünk a históriánk épségét fenyegető tekintélyek ezen kényuralmi kísérleteinek. Nem tudva még akkor, hogy a tudományt is, úgy haladásában mint hanyatlásában, tekintély segíti vagy gátolja; s hogy a tekintély embereit ugyanazon erők tartják elfoglalt állásaik magaslatán, melyek őket oda felsegítették: azt hittük együgyűségünkben, hogy az irányadó tudósok rögtön megváltoztatják téves nézeteiket, mihelyt ezek tarthatlanságát kimutattuk.

Csalódtunk azonban, mert ők okadatolt javaslatainkat, mint idétlen kísérleteket egyszerűen visszautasították. Mi nem tárgítottunk; hanem az okszerűség elvére hivatkozva heves vitákat folytattunk vagy hűsz esztendeig (1858—1878) ezen irodalmi önkény ellen. Végre tapasztalva igyekezetünk sikertelen voltát felhagytunk mégis a meddő viták folytatásával, s beláttuk, elég későn, hogy az időre kell biznunk a köztünk és hatalmasabb ellenfeleink közt fenforgó nézeteltérések kiegyenlítését.

És íme 18 évi hallgatag várakozás után csakugyan tisztultak ifjabb tudósaink történeti nézetei. Ama dogmák elseje és másodika végkép letűntek pártolóikkal együtt a napirendről; a harmadikat pedig, az Urseolo Péterre vonatkozót, ma már csak álszemérem vagy tudatlanság tartogatja még hézagpótléskul.

Haladást tapasztalunk csakugyan ifjabb történetíróink műveiben. Ők az előbbieknél tüzetesebben tanulmányozták a

kütfői adatokat, s ügyesebben állították össze az azokból vonható következtetéseket.

Hogy némely tényálladék biztos megállapítása még most sem sikerült, azt egyrészt világi befolyásoktól nem egészen mentes emberi gyarlóságnak, másrészt az ismert emlékek és a segédtudományok hiányos felhasználásának tulajdonítjuk. Marad ezen akadályok miatt tágas működési tere a történeti kritikanak örök időkre.

Üdvözljük tehát hazai történetírásunk haladását, de nem érjük be ennyivel. Ezen történettel egyszerre látjuk lefolyni a világtörténetet is, és kevés az, a mit ebből a tudós szerzők az olvasók kielégítésére felhoztak. Az olvasók a mieinkhez hasonló külföldi események bővebb tárgyalását szeretnék élvezni. Tüzeteseb utánjárással könnyen létesíthető ezen kibővítés; mi nagyban emelné ezen becses művek értékét.

Mi, kiket jövedelmi ügyek valamint kitüntetés vagy mellőzés egyáltalán keveset érdekelnek, nyugodtan foglalkoztunk évtizedek óta hazai és külföldi kütfők bírálatos egybevetésével; s készséggel terjesztünk elő egyetmást ezen anyagbőségéből, köszönet fejében azon szíveségért, hogy akadémiánk II. osztálya minket évek előtt kartársul átvenni méltóztatott.

Előadásunk két részből áll: I. Egyezések kimutatása. II. Tévedések helyreigazítása.

I. RÉSZ.

Egyezések kimutatása.

1. A paizson felemelés szertartása vezéreink és királyaink korában.

Midőn Porfirogeneta VII. Konstantin császár könyvét olvastuk, melyet ő a birodalom kormányzásáról írt fia II. Rómán számára, kijegyeztük magunknak azon érdekes adatot, hogy Álmos vezér jelölt volt ugyan a fejedelemségre; de az egybegyült magyarok nem őt, hanem fiát Árpádot választák mint méltóbbat, és *kozár* szokás szerint paizson fölemelve tévék őt fejedelmökké. »Soha sem volt, úgymond, a magyaroknak más fejedelmök ezen Árpád előtt, kinek családjából

választják mai napig (950 körül) Magyarország fejedelmét.«
De adm. imp. cap. 38.

Hűségi vagy hódolati esküről ninesen szó ez alkalommal; Konstantin még nem tud semmit a *hét vezérrel* kötött *vérszerződésről*, melyet a királyi jegyző V. és VI. fejezeteiben olvasunk.

A császár előadása még abban is különbözik nemzeti hagyományunk ezen későbbi adatától, hogy a jegyző szerint csak a *hét vezér* választ és esküszik hűséget; míg a császári feljegyzés a *hét nemzetség* egy közvitézét sem zárja ki a választási jog gyakorlatából. »Erant gentes eorum septem — Chaganus viros cum ipso (Lebedia) ad *Turcos* misit qui cum *illis* sermonem communicassent, visum potius *illis* fuit Arpadem principem constituere.« (id. h.) Nem vették észre krónikásaink, hogy a hét hadtestnek csak hét kapitánya van, s Árpád ezek egyike: »Ex istis ergo capitaneis Arpad etc.« Tehát Árpádot nem heten, hanem csak *hatan* választhatták.

Azt is érdemes alkalmilag megjegyezniünk, hogy Konstantin előadása nem igazolja azon újabb címmezési kísérletet, melynél fogva Árpád fejedelmi utódai Istvánig *rajdának* neveztetnek, például: »Géza vajda — István vajda.« Szokatlan címkezés ez, még ha *fő* jelzőt teszünk is eléje: »Taksony fővajda.« (Árpádházi királyok. I. 22.)

Lebediás a császárnál *első vajda* ugyan (*Βοέβοδος*), de első a *többi rajdák* között, mert Álmos is vajda: »Est alter a me voevodus Salmutzes.« Ezt, vagy fiát Árpádot ajálja a kozár Khagán, hogy válasszák meg vitéz társai. már nem *rajdának*, hanem *fejedelemnek* (*ἄρχοντα*). Vajdák tehát az egyes nemzetségek vagy hadtestek vezérei; fejedelmek pedig a paizson fölemelt Árpád, Zulta és utódaik.

Feltűnő anakronizmus még a vérszerződésben említett *hűtlenség* esete is. Ez *feudális* kormányrendszerre emlékeztet, mely pedig nem lehet nomád életű nemzet intézménye, hanem konszolidált országos állapotokra mutat.

Ezen kozár szokásnak tartott paizson fölemelés kedvelt szertartás volt négy századon át a frankoknál, király-iktatás alkalmával. Egyik bizánti császár trónralépésekor is használták. Sőt Árpáddal egy időben emelték fel ily módon Arnulf csá-

szárt a németek, később pedig fiát Szventepulkot a lotharingiak, Konstantin apja és öregapja életében. Következnek a példák.

1. 481-ben Köln városában királyukká teszik a frankok a Nagy Klodovéust taps és örömkialtások közt, és paizson emelik fel őt: »Colonienses Chlodoveum Magnum plaudentes tam palmis quam vocibus clypeo erectum super se regem constituunt.« Greg. Turon. Hist. Franc. II. 40. Gyakorolták továbbá is ezen fölemelést a frankok, míg csak a Karolingok császári ágának magva nem szakadt.

2. 575-ben a Neustriai frankok Vitryben paizson emelik fel és teszik királyukká az Austráziai királyt Szigebertet. »Sigibertus in Victoriaco parmae superpositus rex est elevatus.« Greg. Tur. Hist. VII. 10. col. 422. edit. Migne.

3. 584-ben Gundobálról I. Klotár fiáról írják: »Gundovaldus post mortem Chilperici in vico Briva Curretia parmae superpositus rex est elevatus.« U. o. VII. 10.

4. 752. Pipinről Fredegár és Regino: »Pipinus secundum morem Francorum electus in regem est unctus — et elevatus est a francis in Suessionis civitate.« Pertz SS. I. 600.

5. 887. »Arnolfus immanissimus rex elevatur.« Annal. Einsidl. Pertz III. 140.

6. 895. »Zuentebule rex elevatus.« Annal. Alem. Pertz I. 53.

7. A keleti gótok királyi jelvények felvételével kezdék hajdan a királyságot: de miután Itáliában a frankok szomszédságába jutottak, átvevék ők is ezen szertartást beiktatás alkalmával. Jornándes írja, hogy 536-ban a gótok hadserege felkiáltott: »Vitigest kell királyságra emelni.« »Gothorum exercitus clamitat Vitigem in regem levandum.« De reb. Get. cap. 88. p. 752. 1650-diki kiadás. Cantu Cézár is így érti: »Vitigest a vitéz hőst emelik a paizsra.« Világtört. VII. 166. l.

8. 605-ben emelik fel a longobárdok Adaloáldot Agilulf fiát Milanóban: »Aestate mense Julio levatus est Adaloaldus puer nondum triennis rex super langobardos apud Mediolanum in circo in praesentia patris sui Agilulfi.« Paulus diaconus Gesta Langob. IV. 31. col. 566. edit. Migne.

9. 565-ben Corippus II. Jusztin császár udvari poetája

latin hexameterekben énekli meg ura trónralépési ünnepét, kit terjedelmes paizson emel föl négy markos legény: »Quatuor ingentem clypeis sublimibus orbem Attollunt lecti juvenes, manibusque levatus Ipse ministrorum supra stetit.« De laudibus Justini. IV. Tehát nem *ült* a paizson, mint némely festő és szobrász képzei Árpád apánkról; hanem *állott*. Nem is kellett őt *paizsra* emelni, mert maga is feltudott arra lépni, hogy azon állva emeljék fel.

A királyi jegyzőnek nincs tudomása Árpád etelközi választásáról és felemeltetéséről; atyja által téteti őt fejedlemmé Ungvárott: »Filiū suū Arpadium ducem ac praeceptorem constituit« XIII. f. De már Árpád nagy tisztességgel *emelteti fel* fiát Zultát: »Filiū suū Zultam ducem: cum magno honore elevare fecit.« LII. f. Biztos tudomással birunk tehát ezen szertartás folytonos voltáról a vezérek korában. Kérdés: használatban maradt-e az királyaink trónralépése alkalmával is?

Valószínű, hogy Istvánt is mint elődjeit paizson emelték föl trónralépésekor; de mióta ő a királyi méltóságba iktatást, nyugati nemzetek szokása szerint, koronázási szertartáshoz kötötte, szeretnők tudni, megmaradt-e a pogány korban ismeretes paizson fölemelés a koronázás alkalmával is. Későkori krónikásaink semmit sem irtak a dolog felől; a legrégibb évkönyvi jegyzetekben keresztünk tehát feleletet a kérdésre, s ily nyomokra akadtunk a pozsonyi kisebb krónikában.

Tizenhárom király trónralépéséről találunk ott tudósítást: öt esetben koronázás — hat esetben *fölemeltetés* jelzésével. Egyik királyunk fel is emeltetik, meg is koronáztatik (tehát a hetedik); egy pedig csak átveszi elődjétől az ország kormányát.

A koronázottak ezek: 1000. Sz. István (fölemeltetése megvolt a trónörökléskor). 1057 Salamon. 1075 Mágnusz. 1098 Kálmán. 1162 III. István.

A felemelték: 1038 Péter. 1041 Aba. 1047 Endre. 1076 Sz. László. (Erről az a hír, hogy nem koronáztatta meg mindjárt választásakor magát.) 1163 II. László. 1175 III. Béla. A kettős szertartás II. Istvánnal: »117 Colomannus rex mortuus est, et filius ejus Stephanus in regem *elevatur et coro-*

natur.« Végre IV. István 1163-ban »regni gubernacula suscepit.« Font. III. 208—211.

Hogy ezen frázis, *rex elevatur — in regem elevatur* nem absztrakt kifejezés a királyságra jutásról, kitetszik Szigebert esetéből. Ő már 14 év óta király volt Ausztráziában, midőn legyőzve bátyját Chilperiket, őt Vitryben Soissons-i királynak is megválasztották. Pipin is »in regem unctus et elevatus«, valamint II. István »elevatur et coronatur«.

2. Sz. Imre herceg „dux Ruizorum“ vagyis inkább „Ruziorum“ czímezéséről.

A hildesheimi krónikás Ruziai hercegnek czímezi Sz. Imre királyfit: »Heinricus Stephani regis filius dux Ruizorum in venatione ab apro discissus periit, flebiliter mortuus. Pertz-nél III. 98.

Hazai krónikásaink ily czímezést nem ismernek. Pray sem ezen czímezést, sem a vadkan okozta halál hírének nem tartja történeti valóságnak. Ő oroszországi hercezségre gondol, s történeti adatokkal bizonyítja, hogy ezen czím házasság útján lehetett nyerhető, de ily házasság meg nem történt, s Imre királyfi sem István szövetségesének Vladimirknak, sem fiának Jaroszlávnak veje nem lehetett. Kétli az erőszakos halálnem hiteles voltát is, s többek közt Ranzánra hivatkozik, ki azt írja, hogy a herceg betegség folytán mult ki e világból: »Repente Emericus in adversam incidit valetudinem, eaque paucis post diebus moritur.« Ind. IX. 191. Font. IV. Lásd Pray. Diss. de S. Emerico p. 57—59.

Katona is kerül minden tüzetesebb tárgyalást. Imre, úgymond, kétségtelenül dux Hungariae volt, s mint ilyen dux Slavoniae — a Száva melléki Pannonia hercege is lehetett. Hist. reg. I. 387. Mert így czímezik őt a régi zágrábi mis-salék és breviáriumok.

A Magyar Nemzet egyik történetírója a következő értelmezési módot ajánlja ezen czímezés igazolására. »Az angol évkönyvek, úgymond, midőn Edmund király gyermekeinek meneküléséről szólnak, szintén Ruziát emlegetnek Magyarország gyanánt.« Azután a későbbi Ausztria ilyenmő elnevezését is valószínűnek véli. »Véleményem szerint *Ruzia*, *Ruiz* nem jelent

mást, mint a későbbi Ausztriát. Mert Paulus diaconus és Sz. Szeverin legendája szerint azon vidék Rugia és Rugiland nevezettel bírt. Sőt Oroszországban még a XII. században is *ruzarii*-nak nevezték az osztrákokat; a mi egyuttal kizárja azt a lehetőséget, hogy a ruiz = orosz.« A M. Nemz. tört. I. 302—3.

Feltűnő itt különösen szerző azon észrevétele, hogy az »angol évkönyvek Ruziát Magyarország gyanánt emlegetik,« mi a dux Ruizorum vagy Ruziorum címkezés magyarázatául akarna szolgálni.

Mi angol íróknál eltérő adatokat találtunk Edmund és Eduárd angol hercegek száműzetési helyére nézve.

Aelred Rievalli apát 1150 körül Margit skót királyné († 1093) életében Svédországba küldeti a hercegeket: »(Canutus) puerulos filios Edmundi ferire metuens, ad regem Sveonum eos interficiendos transmisit. Rex vero Sveonum nobilium puerorum miseratus aerumnam, ad Hungarorum regem eos destinat nutriendos.« Acta SS. Junii II.

Brompton száműzetési helyül Dániát jelöli, s részletesebb adatokat közöl az esetről. Walgar nevű dán emberét bizá meg Kanut, hogy a fiúkat Dániába kísérje s gondja legyen arra, hogy azok Angliába többé vissza ne térhessenek. Walgar azonban nem Dániába, hanem Svédországba vivé őket. Innen jutottak ők, ugyan Walgar felügyelete alatt, Sz. István udvarába, hol szives fogadtatásra találtak.

Nem ezen angolok, hanem a közelebb kori Ádám brémai kanonok tud a hercegek Oroszországba történt száműzetéséről. »Filius Adelradi Emund (Ethelredi Edmund) vir bellicosus, in gratiam victoris (Canuti) veneno sublatu est. Filii eius in Ruziam exilio damnati.« Pertznél, VII. 324. Ruzziába pedig azért küldi őket Kanut, mert annak fejedelme Jarosláv neki sógora, testvérbátyának Olafnak pedig veje. »Ingard filia regis Sveonum Olaph, quam rex sanctus Gersleff de Ruzzia duxit in conjugium.« Adamus Bremensis. Pertz, VII. 329.

Hogy miért nem jutottak mégis az angol hercegek a szándékolt Ruzziába, annak oka nem a Ruzzia és Hungaria elnevezések közös volta, hanem azon négy évig folytatott háborn volt, mely Nagy Wladimir 1015-ben történt halála után trón-

öröklés ürügye alatt a czár utódai közt támadt, 500 főnyi magyar csapat is csatlakozott ekkor Lengyel Boleszláv hadseregéhez, s résztvett ezen Jaroszláv ellen intézett hadjáratban. Lásd Ditmárt Pertznél III. 870—871. lapokon.

Helyre állván azután a béke 1019-ben, Eduárd herceg, bátyja Edmund elhunytá után, megmaradt és nősült Magyarországon, míg nagybátyja III. Eduárd király családotul magához nem kérte őt Angliába 1054-ben.

A Rugia, Rugiland = Ausztria példájára mi is veszélyeztethetünk újabb értelmezési kísérletet a *dux Ruziorum* címhez.

1. Árpád vezérrel számos ruthén család jött hazánkba, s különösen a határszéleken telepedett le. Béla jegyzője ismerte ezen bevándoroltak utódait: »Multi de Ruthenis Almo duce adherentes secum in Pannoniam venerunt. Quorum posteritas usque in hodiernum diem per diversa loca in Hungaria habitat.« (10. f.) Számosan vannak ezek ma is a keleti határszélen; de voltak hajdan a nyugatin is, a bajor határ mentén, hol Zoltán vezér várat építtetett az oroszokkal. »Dux Zulta fixit metas regni Hungariae — ex parte theotonicorum usque ad pontem Guncil, et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce avo suo in Pannoniam venerant.« (57. f. Font. II. 50.) Ma is fennáll Oroszvár helység Mosony-megyében; mi a *ruthén* és *orosz* nevezetek azonos voltáról tanuskodik. Mosony vármegye hajdan a magyar királynék házi birtoka vala; lehetséges tehát, hogy Imrét, mint egyetlen trónörököszt vallotta urának. Nem ugyan mint főispán (comes) hanem mint a katonailag szervezett orosz határőrség parancsnoka viselhette a *dux Ruziorum* címet.

2. De végre lehetett még Imre a férfiágon kihalt bajor hercegek bírtá Rutziai uradalmak örököse is; mely uradalmakat Gizella királyné hozományképen nyerhette apjától vagy bátyjától. Újmutatást találunk ezen vélemény támogatására Körner domonkosi szerzetes Chronika novellájában. Ő meg szokta nevezni a felhasznált egykoru adatok szerzőit, sőt közli alkalomilag némely ma már hozzáférhetlen adománylevelek tartalmát is.

Érdekeseen adja elő a többi között I. Henrik szlávok ellen intézett hadjárait 927—30 táján. Ekkor vette ő be Bran-

denburgot — építtette Goszlár várát, és a Meisseni erődöt. Alapította végre a Quedlinburgi apáczakolostort. Felsorolja Körner a birtokokat is, melyeket Henrik azon kolostornak adományozott. Ezek a később Vogtlandnak nevezett vidéken feküdtek Bajorország északkeleti határán. Négy felügyelőt *advocatos* nevezett ki oda a császár, kik a beszedett évi jövedelmet a kolostornak beszolgáltassák. »Huic monasterio dedit rex Heinricus terram illam, quae modo *Terra advocatorum* nuncupatur, inter Mysnam et Bohemiam sitam, distinguens eam in quatuor advocatias; quarum advocati dicto monasterio de mansis et ceteris bonis pensiones annuas solverunt. Advocatus autem primus abbatissae illius monasterii dictus est de Ghera — secundus de Wyda (ma Weida) — tertius de Plawis (ma Plauen) — et quartus de Rutzia (ma Reuss.)« Eccardi Corp. Hist. med. aevi II. p. 520. Ez a Rutzia a mai Bajorország Hof városa közelében, Eger cseh várostól sem messze eső Reuss herczegség. Nem lehetetlen, hogy uradalmakat bírt ott a bajor herczeg s utána unokája Imre királyfi is. Az is figyelmet érdemel, hogy a németek Reuss nevet adnak néha az orosz nemzetnek, s az oroszok czárját. Der Kaiser aller Reussennek czímezik.

A lehetőséget, hogy a magyar királyi herczeg birtokos volt anyja után a mai Reuss herczegség vidékén, valószínűségre emeli Wippo, Konrád császár udvari káplánya, ki 1049-ben végezi történeti művét. Ő szemtanuja lehetett Beszprém-Otto Sz. István huga fia száműzetésének Lengyelországból 1025-ben, midőn a lengyel herczeg, az ő unokavére, Imre Ruzziai birtokára menekült, trónkövetelő testvére Mesko elől.

Elmondja Wippo mikép vette fel Boleszláv Konrád ellenére a királyi czímet, s halt meg azután nemsokára. »Filius autem eius Misico, similiter rebellis, fratrem suum Ottonem, quoniam regis partibus favebat, in Ruzziam provinciam populit.« Pertz, XI. 268. Itt nem lehet Oroszországra gondolni, mert ez nem provincia, nem alárendelt tartomány, hanem *regnum*, mint Ditmár írja Kievről: »In magna hac civitate quae istius regni caput est plus quam quadringentae habentur ecclesiae.« Pertz, III. 871.

Beszprém hat éven át élveze ott magyar rokona jótékony-

ságát; habár Wippo szerint elég szegényesen ment is dolga. Konrád császár elé is járula e közben, segélyért esdekelve, hogy szülőföldre visszatérhessen. Mi 1031-ben meg is történt. »Misico dum fratrem suum Ottonem persequitur, expulserat eum in Ruzziam. Dum ibi aliquantum tempus miserabiliter viveret, coepit rogare gratiam imperatoris Chuonradi, ut ipso impetrante et iuvante restitueretur patriae suae. — Decrevit imperator, ut ipse cum copiis ex una parte, ex altera frater Otto Misiconem aggrederentur. Hunc impetum Misico ferre non valens fugit in Bohemiam.« Pertz, XI. 270.

II. RÉSZ.

Tévedések helyreigazítása.

1. Hiányos törvénymagyarázat.

Szent István egyik törvénye marha- és szerszámelkobzással sújtja a vásárnapon tilos mezei munkát végező földművest. De a szerszámától és ruháitól megfosztott vétkesnek megengedi ezek visszaváltását. »Quae si velit cute redimat.« I. 8.

A munkás ember nem nélkülözheti szerszámait, sem ruháit. Kész tehát megváltani azokat; de mit adjon értök? *cutist*? Ez jó latinságban nem lenyuzott állathőrt, hanem élő testet takaró bőrt jelent. »Vetulus cute perditus« = vén, aszottbőrű ember. »Ego te intus et in cute novi« = én téged bensődben ismerlek. (Persius Sat. I. 24, II. 30.)

Kérdés most: Sz. István törvénybírája, a büntetett ember, vagy valamely más állat bőrével engedi-e meg a megváltást. Újabb historikusainak egyike állathőrré, vagy ennek *árára* céloz, midőn így magyarázza a »cute redimat« kifejezést: »Ha valaki vásárnap ökrörel dolgozik, vegyék el tőle az ökröt — ha lóval, azt is vegyék el tőle — ha más szerszámmal, vegyék el tőle a szerszámot és ruháját; de azt is megválthatja *egy bőr árán*.« A M. Nemz. tört. I. 252. l.

Ezen magyarázatot az akkori jogászstílust ismerő történetbuvár nem helyeselheti. A vétkesnek szerszám- és ruhavesztéséget, vagy pedig fájdalmas vereséget kellett szenvednie. A *cutis* itt nem *állati bőr*, sem annak az *ára*, hanem a vétkes

ember testi bőre, mely oly elbánásban részesül, melyet Sz. István XXVIII. törvénye *decoriari* szóval jelez, s mely elbánást újabb kihágás esetén ismételni, *iterum decoriari* is lehet. A *decoratio* tehát nem megnyuzatás, mely nem ismételhető. Vesszőzés vagy ostorozás az, melyet a IX. törvényezikk *rapulent* szóval jelez, a XXXIV. pedig világosan kimondja: »flagellis emendentur.« Találkozunk azon őskorban *cute privari* kifejezéssel is, mi nem halálos műtétet, hanem csupán vereséget jelent: mint a *tergo depravatus*.

Így Hepidán Szent Gáli szerzetes Viborada szűz élet-rajzában 925 táján beszéli, hogy egy bukott leány vízbe ölé csecsemőjét. Ezért őt a megbotránkozott nép nyilvános vere-ségre ítélő. »Plebs fidelium — decrevit eam ad stipitem liga-tam cute privari.« A következés mutatja, hogy a büntetés nem volt életveszélyes, mert kényszeríték őt, hogy minden ünnep-napon szétbontott hajjal és mezétláb álldogáljon a templom előcsarnokában. Acta SS. Mai. I. 301—2. »Videt militem suum — crine et tergo depravatum.« Ditmár Pertznél, III. 868.

Nálunk is vagyontalan ember bőrével válthatta meg a pénzbüntetést a 48 előtti törvénykezés ezen axiomája szerint: »Qui non potest aere, luat pelle.«

A valódi megnyuzatást ókori historikusok nem *decoriare*, hanem *excoriare* igével jelölik. Ily kínos halállal végeztetett ki Oroszlánszívű Rikárd angol király egy neki hűtelennek bizo-nyult főurat, haza érkeztekor 1194-ben. »Quosdam etiam occidit. Inter quos unum, qui dapifer fratris ejus Jonnnis fuerat — excoriavit. Pistor. SS. I. 947.

Pelbárt sem értette a *decoriari* kifejezés vereséget jelentő értelmét, midőn azt írja, hogy Sz. István az udvarbíró-t meg-nyuzatta: »Quendam palatinum propter injustum judicium excoriari jusserat. Font. I. 84. I.

2. Bulcsu vezér nyársra huzatása.

Bulcsuról, a magyar hadvezérről, ki Gyula nevű társá-
val együtt fölvette volt Konstantinápolyban a keresztséget, azt írja Nemzeti historikusunk egyike, hogy *Skylitzes szerint* Konstantin császár Bulcsut *kegyesen fogadta*, és hogy Bulcsu, miután megkereszteltetett, »széttépte az Istennel kötött szerző-

dést, és gyakran harczott a rómaiak ellen. Hanem midőn ugyanezt tette a frankokkal szemben is, Otto király fogságába jutott és *nyársra huzatott*. A M. Nemz. tört. I. 190.

Hármas tévedés van ezen idézetben.

1. A szöveg szerzője nem Skylitzes, hanem Kedrénosz, ki a világteremtésnél kezdő és Komnén Izsák császár trónra jutásával végző 1057-ben történeti Synopsisát. Skylitzes folytatja azután az előadást egész 1080-ig, s adja 23 év történetét: egyebet semmit. A Skylitzes név csak a másoló íródiák tévedéséből juthatott a Synopsist tartalmazó egyik codex élére. Nincs azon codexben, néhány szóváriáns kivételével, sem több sem kevesebb, mint a mennyit Kedrénosz munkája tartalmaz. Tisztázta a kérdést Fabrot Károly a párizsi kiadás szerkesztője még 1647-ben az előszóban. Ezen bírálat eredménye azonban nem jutott Pray és Katona tudomására, kik a Sinopsishól idézett szövegeket majd Skylitzesnek, majd Kedrénosznak tulajdonítják. Skylitzes szerzősége az egész műre nézve tarthatlan állítás.

2. A »kegyesen fogadta« kifejezés eme gyarló latin fordítás magyarázata: »Baptizatusque ibi, a Constantino est *exceptus*.« A görög *ἀναδέχεται* értelme nem *excipitur*, hanem *suscipitur*, s a keresztpai segédkezést jelöli. A bizánci császár t. i. mint keresztpai a víz alá merített Bulcsut onnan feljöni segítette. Így emelte ki a keresztvízből Otto császár 952-ben Harold dán király fiát Svenot: »Baptizatus est ipse rex Haroldus cum uxore Gunhild, et filio parvulo, quem rex a sacro fonte *susceptum* Sveinotto vocavit.« Amal. Magd. Pertz SS. XVI. Ugyanez szóról szóra Brémai Ádámnál Hist. Eccl. II. könyvében. Pertz, SS. VII.

3. Harmadik tévedés a *nyársra huzatás*. Ezen halálnemet csak idézőképen adja a magyar író; ő maga jól tudja, hogy Bulcsut bitófán végezték ki. (L. id. munk. I. 197. l.) Ezen nem helyeselhető kifejezésre a Xylanderféle latin szöveg félreértett mondata adott okot, mely így szól: »Bulosudes captus — in palum suffixus est.« A *palus* itt nem csupán vékony hegyezett karó, hanem vastagabb faoszlop, melyre embert is lehet akasztani. Így Cicero: »Damnati ad supplicium traditi, ad palum alligati.« In Verr. V. 5. *Suffigere* pedig a keresztre függesz-

tést jelenti Horáciusnál: »Si quis servum in cruce suffigat.« Sat. I. 3, 80. »In palum suffixus est« tehát így magyarázható: »felakasztatott.« Ezen magyarázat helyes voltát maga a latin fordító bizonyítja, kinél *suffixus* függőt, felakasztottat jelent. Mert így ír a falon függő képekről: »Impius Jannes monasterio inclusus — cum in quadam ejus parte *suffixam* (ἀνασκηλομένην) imaginem Christi Dei, deiparae et archangelorum cerneret, diaconum suum eo ascendere, et venerabilium imaginum oculos eruere jubet.« Cedren. II. 536. l.

Miután pedig Nagy Konstantin megszüntette a keresztre feszítés gyakorlatát, a régibb kifejezés »in cruce agere« használatban maradt az újabb »suspendium«-nál is. Ezen érthetőbb latin frázist választá Gábius Kedrénosz fordítója a velencei kiadásban Praynál: »Bulosudes captus — in cruce actus est.« Ann. Hung. II. 359.

Megfeszítést jelent csakugyan az épen nem klasszikus kifejezés Kedrénosznál: ἀνασκολοπισθήν, melyet Lucián használt Krisztusról »a keresztre feszített nagy emberről,« valamint Kedrénosz itt Bulesuról: τὸν μέγαν ἀνθρώπον τὸν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἀνασκολοπισθέντα. Dial. tom. IV. p. 163.

A karóba huzás török fajú népeknél volt szokásban. Az avar khagán a hatodik században karóba huzatá Romildát, Gizulf longobárd herczeg özvegyét. Paul. diac. lib. IV.

Hazánkban a kivégzés ezen nemének a XII. század vége előtt alig van nyoma; ekkor is jóformán kún és izmáclita török fajta bevándorlók által kaphatott nálunk is lábra. Így végezteté ki II. Endre király a gyilkossággal vádolt Petur hánt: »Unus interfector quidam comes nomine Petrus, a rege Ungariae postea comprehensus dicitur, et palo per ventrem transfixo in ultionem uxoris necatus.« Annales Marbacenses 1213. Pertznél XVII. 173.

Tanácsos volna, hogy a történetbuvár, ily kétes értelmű mondatoknál, fordítmány helyett, az eredeti szöveget vonná vizsgálat alá; mert könnyebben elkerülhetné a félreértéseket. Példa rá, a most tárgyalt nyársalási eset mellett, a königsbergi krónika *Strigoniuma*, melyet egyik tudósunk *Esztergom*-mal fordított. Mit nem teszen, ha ismeri a német szöveget, melyben világosan *Gron* áll, nem pedig »Gron« vagy »Gran.«

Ezen latin mondat: »Cesar Henricus egrotare cepit in Strigonio, et deductus in Babenberg obiit,« így hangzik a régi *plattdeutsch* szövegben: »Do ward oc de Keiser Heinric sick to Grone, unde ward gebracht to Bavenberek. Also vorschied de Keiser Heinric mit gudeme Geloven.« Chronicon Luneburgicum. Pertznél XVI. 74.

3. Büntető eljárási ritkaság.

Élő ember sírba temetése.

Nemcsak tévedésmentes tanítást, hanem élvezetes olvasmányt is követelünk manapság a történetírótól. Mert, ha a mű stílusa száraz és vontatott, lankadozik az olvasó figyelme is. Gibbonról, ki a római birodalom hanyatlását elég tudományos készültséggel tárgyalja, szokták mondani, hogy alig találkozik ember, ki azon munkát elejétől végig egy huzomban átolvasta volna.

Újabb történetíróink egyike gondoskodott arról, hogy olvasója ne szunnyadozzék; mert lépten-nyomon meglepő nyilatkozataival ellensúlyozza a jelentkező szórakozást. Ő érdemes dolognak tartja a Béla király jegyzője írta végsorokat egy Thonuzoba nevű főúr kimultáról és temetéséről, oly merész kifejezésekkel értelmezni, milyeket 150 év óta jelesebb historikusaink egyike sem talált czélszerűnek alkalmazni.

Az érintett szöveg 1746-ban jutott köztudomásra, és magyarul így hangzik: »Jőve azon időben egy fejedelmi nemből származott vitéz a besenyők földéről, neve Thonuzoba Urkund apja, kitől a Tomaji nemzetség származik. Kinek Taksony vezér lakóhelyet adott Kemey tájékán egész a Tiszáig, hol ma az abádi rév van. Ezen Thonuzoba élt egész István szent király Taksony unokája idejéig. És midőn boldog István király az *élet igéit* hirdette és a magyarokat keresztelgette, Thonuzoba a hamis hitű, nem akara keresztény lenni, de feleségével, Ujuossal együtt az abádi révnél temettetett el; nehogy megkeresztelkedve ő és felesége éljenek Krisztussal örökké. De Urkun, az ő fia kereszténynyé lett és él Krisztussal örökké.¹⁾

¹⁾ In eodem tempore venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit Thonuzoba pater Urkund, a quo descendit genus Thomoy.

Így magyarázza a tudós férfiú a latin szöveget: »Thonuzoba nejével együtt *élve* eltemettetett. Az ilyen elrettentő büntetés csak a főembereket sújtotta, és emléke megmaradt azon hősi regékben, melyeknek énekeseit István egyházi felügyelet alá vetette«.

Sőt még polemizál is ezen helyesnek vélt nézete védelmében az író és így folytatja: »Van olyan is, pl. Pauler Gyula, ki a »cum uxore vivus«-ban a nő tulajdon nevét, Vivost akarja látni és így azt az értelmet tulajdonítja a mondatnak: »Nejével *Vivos*-sal eltemettetett. De ennek a felfogásnak nemcsak az áll útjában, hogy a szöveg világosan *vivust*, élőt ír, hanem még inkább, hogy ily egyszerű eltemetés, csak nem lehet büntetés számba és nincs ok, melyért azt a krónika felemlítse. Valószínű, hogy e főúr sírján, régi pogány szokás szerint, megölte magát neje is és ezen esemény maradt emlékezetben«. A M. Nemz. tört. I. 280. l.

Az idézett sorokban közölt vélemény ellen több rendbeli kifogása lehet a figyelmes olvasónak; mi csak négyet említünk itt fel:

1. A szöveg nem »ír világosan *vivus*-t«, hanem *uiuos*-t; tehát Pauler nemcsak »akar« ilyesmit látni, hanem ő és mindenki, ki betűt ismer, olvas ottan *uiuos*-t.

2. Ezen *uiuos* o betűje alatt, egy korrekcióra figyelmeztető jel van és az o fölött u betű; mi arra mutat, hogy *lehet* az o-t u-nak is olvasni. Mert csak akkor mondhatnók, hogy *kell* is azt u-nak olvasni, ha biztosan tudnók, hogy azon jel és pótlék magától a szerzőtől és nem egy későbbi kéztől eredt. Lásd a hasonmásolva kiadott szöveg 46-dik lapján a harmadik sort. Tulajdonnévnek tekintette Schwandtnér is, mert a corrigált szót *Vivuros*-nak olvassa, s történetíróink hallgatagon vele

Cui dux Thocsun dedit terram habitandi in partibus Kemey usque ad Tysciam, ubi nunc est portus Obad. Sed iste Thonuzoba vixit usque ad tempora sancti regis Stephani nepotis ducis Thocsun. Et dum beatus rex Stephanus verba vitae praedicaret, et hungaros baptizaret, tunc Thonuzoba in fide vanus, noluit esse christianus, sed cum uxore Uiuos ad portum Obad est sepultus; ut ne baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo in aeternum. Sed Urcun filius suus christianus factus vivit cum Christo in perpetuum. Cap. 57. Font. II. 51.

tartanak. »Qui tacet consentire videtur«. Az *Ujuos* név még azzal is tetszeti magát, hogy *ujj*-ókori kihangzással *ujju* — *digitus* testrészből alakult jó magyar képzésű szó, s kiegészíti az ily származásu rokon jelzőket: fejes, szemes, szájas, fogas, nyelves, torkos, nyakas, derekas, szíves, kezes, markos, talpas, testes stb. elnevezéseket.

Endlicher is *uiuus*-t ír, mi nem zárja ugyan ki a *virus* olvasást, de megköveteli ezen értelmezés igazolását.

3. Azon föltevés, hogy előbb a férj temettetett el, azután neje a síron ölte meg magát, ellenkezik a szerző előadásával, ki a házaspár együttes temetéséről szól s nem jelöl közbeeső időt: »cum uxore est sepultus«.

4. Az elrettentő büntetést, mely azonban csak a *föemberket* *sujtotta*, nem vagyunk képesek az idézett szöveg kifejezéseiből igazolni. Az »ut ne baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo«, nem okadó mondat. Ez csak egyszerű következtést jelent ilyen formán: »Miután ők, mint pogányok eltemettetek, már nem élnek Krisztussal örökké«. Mert csakugyan nyomban következik utána: »de fia Urkun keresztény lett és él örökké«. Midőn a jegyző valamely esemény okát adja, nem *ut ne*, hanem *eo quod* kifejezéssel él. Így szót István ifjabb Gyulát fogságra veté, mert nem akart keresztény lenni; »eo quod in fide vanus, noluit esse christianus«. 10. feje. Font. II. 25.

Ha tehát a szöveg nem jelez büntetést — ha továbbá jogosan olvashatunk *ujuos*-t vagy *ujuus*-t *virus* helyett, nem értjük, miért ne lehetne elfogadható a nézet, hogy itt a nő tulajdonneve szerepel, mely névhez hasonlót a Váradi lajstromban is találunk: »Paul impeciit convillanum suam nomine Uyes uxorem Forcos de veneficia« 151. sz. Jegyzőnkkel egykorú 1235-diki eset. Endlichernél 680. l.

De legyünk bőkezűek; fogadjuk el a *virus* olvasást; sőt egyelőre azt is, hogy az élve temetés büntetés számba ment a pogányság miatt; és lássuk a pogány korban történt néhány ritka esetet kivéve, van-e ilyesminek valamely nyoma a keresztényeknél.

Pogány-kori példák.

A persáknál Pariszátisz királynéről Artaxerxes és ifjabb Cyrus anyjáról írja Ktésziás, az udvari orvos, hogy ellenfelein válogatott kínzásokkal szokta tölteni bosszúját. Bagapátész nevű udvarnokot, ki a megölt Cyrus fejét a király parancsára levágta, megnyúzatá. (Bagapati pellis detracta fuit a Parysatide). Egy pártütő szatrapa anyját, négy gyermekével együtt élve temetteté földbe (vivos terra obrui jussit). Ctesiae Persica. Fotiusnál. Mint szörnyűséget említi Valerius Maximus, mikép tétette föld alá élve, még pedig fejjel lefelé saját testvérhugát, Pariszátis unokája Ochus persa király: »Apertior et tetrrior alterius Oeli cognomine Artaxerxis crudelitas, qui Ocham sororem atque eandem socrum vivam capite defodit«. IX. 2, 7.

A rómaiaknál babonás elfogultság következménye volt e barbár kivégeztetés módja. Midőn t. i. hadi veszteség, vagy ragályos betegség alkalmával a megrettent nép és a szenátus a Sibilla könyveiben keresett módot a bajok orvoslására. Így Róma 640-dik évében C. Cato konzul seregét megverik a Skordiskok egy ütközetben és köztudomásra jut a ritka eset, hogy három Vesztaszűz szegte meg vallásos fogadalmát, mi nagy szerencsétlenség előjeléül tekintetett. Felnyiták tehát a Sibilla könyveit, s ily tanácsot találának azokban: »Addig meg nem szűnnek a bajok, míg egy gall és egy görög nemzetiségű emberpárt (férfit és nőt) élve föld alá nem temetnek«. Ezt a rómaiak meg is cselekedték. Csak 657-ben Lentulus és Licinius konzulok idétt tiltattak el *senatusconsultum*-mal az emberi áldozatok. Plutárk, Római kérdések. 83.

Ily büntetéssel sujtották a rómaiak a bukott vesztálisokat is. Az eljárást Plutárk írta Numa életrajzából ismerjük. Egy kútszerű mélyedésben, pinczeforma tágas oldalüreget ástak a nő számára s beállítottak azon czellába egy vetett ágyat, égő lámpát, kenyeret, vizet, tejet, olajat, hogy míg a zárt levegőben tart, éhség ne gyötörje. A nő maga szállott le létrán az üregbe. Felhúzák azután a létrát, befödék a mélyedést és sírhalmot alkotának föléje. Kornélia nevű vesztális volt az utolsó, kit Domitián így temettetett el: »Corneliam convictam more veteri

defodi imperavit«. Sveton. Domit. 8. Az erre következő 300 év alatt nincsen nyoma hasonló esetnek. Még 390-ben Szimmakus Róma prefektusa hiában sürgeti, hogy büntessék meg Primigéniát, a bukott vesztálist: »Dignaberis injuriam castissimi seculi reorum suppliciis vindicare«. (Epist. IX. 129.). A következő évben ő is konzulságot viselt, de már nem büntetett, mert Theodosius császár ezen pogánysági intézetet megszüntette.

Pogánytérítés keresztény fejedelmek és Sz. Istrán korában.

Olvasottságunk csekély voltának tulajdonítható, hogy a halálbüntetés ily nemével a keresztény világban még nem találkoztunk. Ha csak komolyan nem vesszük a kósza hírt, mely szerint a római pápa VI. Orbán *élve temetteté el* a vele ellenkező kardinálisokat.

Avignoni VII. Kelemen egyik életírója jegyezte fel az esetet. »Miután Bertalan, a betolakodott pápa (VI. Orbán) megérkezett kardinálisaival együtt Genuába, hatot azok közül, kiket árulás gyanúja miatt fogva tartott, némelyek szerint tengerbe fojtatott, némelyek szerint *élve eltemettetett földbe*, míg mások azt híresztelik, hogy nyakig földbe ásatta és úgy fejeztette le őket 1386-ban«. »Bartholomaeus intrusus navigando pervenit Januam cum pluribus ex anticardinalibus suis, ex quibus sex, quos tamquam conscios et culpabiles vincula-verat, ut aliqui dixerunt in mari submergendo — aliqui quod in terra vivos sepeliendo, et aliqui quod plantatos in terra usque ad mentum capite truncatos fecit inhumaniter trucidari«. Muratori SS. rer. Ital. III. 2, 745.

Ezen előadást annyiban módosítja Natalis Alexander, hogy a hatos számot ötre redukálja, a kardinálisok halálneméről pedig szemtanú hiányában egymással ellenkező kósza híreket említ fel. »Quinque cardinales (sexto enim Adamo anglo pepercerať) vel saccis insutos in mare demersit — vel in carcere strangulatos repleta fossa calce infodit — vel securi mactari jussit. Hist. eccles. Tom. XV. p. 120.

Ellúnytt ezen Orbán pápa esés közben kapott sérelem következtében 1389-ben. Udvari káplánja rimessé készí-

tett sírkövére, melyben nem tartja érdemesnek, hogy ő a kimult pápa lelki üdvéért imádkozzék.

Urbanus calvus jacet hic sub marmore duro;
Utrum sit salvus non curavi neque curo.

Ennyi csak amit a világtörténetből az élve temettetésről idézhettünk. Nagyobb készültségű historikusunk bővebb ismeretekkel bírhat e tekintetben; és nagyon lekötelezné összes tudni vágyó tanítványait, köztök pedig minket is, ha az említett »hősi regékben fönmaradt ezen rettentő büntetés« példáiról számosabb adatokkal szolgálhatna. Mellőzve azonban a vesztálisok büntetését majmoló középkori zárdaszokást (nem világi törvény-rendeletet), mely szerint a bukott apácát élve befalazták. Addig is mi itt elmondjuk, mit a keresztelési kényszer ókori, és szent István által is gyakorolt példáiról tudunk.

Midőn a keresztyények a negyedik század elején hatalomra jutottak, óvakodtak a vallás kényszerű terjesztésétől. Konstántintól Theodósiusig 80 év alatt biztosítva volt a vallás szabad gyakorlata a pogányoknak. Csak keresztyén társadalmi illemmel meg nem férő némely szertartást tiltottak el; megkeresztelkedésre senkit nem kényszerítettek.

Előfordul ugyan a középkorban a kiirtással fenyegetés keresztséget felvenni vonakodó nép ellenében, de csak háború alkalmával; midőn a fejedelmek győztes fegyvereik élével szokták diktálni a békepontokat. Így Nagy Károly frank király 775-ben a kötött béke ellenére folyton lázongó szászokra, főemberei tanácsára, kimondja, hogy addig hadakozik velök, míg vagy megkeresztelkednek, vagy kiirtatnak.¹⁾

Hazánkban a hittérítést már Gyécza vezér kezdte, de fegyveres támadókkal nem kellett küzdenie. A pogány szokások békés föntartói ellenében pedig, a kisebb legenda tanúsága szerint, fenyegetésen kívül, egyéb kényszerítő eszközt nem használt. »Intantum divinis conspectibus se probabilem reddidit, ut omnes militiae suae comites ad veri Dei cultum converteret.

¹⁾ 775. Cum rex in villa Carisiaco hyemaret, consilium iniit ut perfidam et foedifragam Saxonum gentem bello aggrederetur, et eousque perseveraret, dum aut victi christianae religioni subjicerentur, aut omnino tollerentur. Ann. Franc. p. 21. ed. 1584.

Quos vero alienae viae sectatores reperit, *minis terroribusque* subjugavit«. (Font. I. 2—3.) Egykorú Ditmár is szigorú bánásmódját ismerteti a nyakas pogányok ellenében. »Qui cum christianus efficeretur ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos *saevit*, et antiquum facinus zelo Dei exaestuans abluit«. (Pertz SS. III. 862.) Tehát az ellenkezőket (reluctantes) nem ölette, csak bántalmazta. Mert elmondja mindjárt ezzel kapcsolatban a püspök, hogy a fejedelelnő megölt mérgében egy embert; mit ő a vezérről sem hallgatott volna el. Azután még meg is dícséri az ily szigorúsággal párosult buzgóságot; mit nem teszen, ha tudomása van hittérítési czélból történt öldöklésekről.

A mi szt. István hittérítő működését illeti, kíméletes eljárásának csak a békés alattvalók iránt lehetett helye. Fegyveres pogánnyal szemben követé ő is Károly és Ottó császárok példáit, mint maga mondja előszavában törvényeihez: »Antiquos et modernos imitantes augustos«.

A Koppányon és hadseregén nyert diadal után a legyőzöttek életben maradhatását azon föltételhez köti, hogy felveszik a keresztséget. »Quos omnes baptismatis unda lotos unum Deum colere compulit«. Leg. maj. Font. I. 113.

Miután ifjabb Gyulát is, a pogányság érdekében vele hadat viselt rokonát, legyőzte és elfogta, nem temetteté őt föld alá, csak azért, mert nem akart keresztény lenni; hanem Ditmár szerint csak számüzé az országból. Kívánatra pedig fogva maradt feleségét is utána küldé külföldre. »A magyar király anyai nagybátyja *kiüzetve* általa birtokaiból, miután fogoly feleségét kiszabadítani nem tudta, unokája a király, jóllehet ellensége volt, mégis kedveskedésből megküldte őt neki. Soha sem hallottam, hogy valaki oly kegyelmes volna a legyőzöttek iránt; azért adott neki Isten győzelmet az említett és egyéb hadjáratokban«. ¹⁾

¹⁾ Avunculus regis panthonici a suis sedibus ab eo antea *expulsus*, cum uxorem suam a captivitate non posset absolvere, gratuito nepotis sui, quamvis inimici suscepit eam ex munere. Nunquam audivi aliquem, qui intantum parceret victis; et de hoc in civitate superius memorata, sicut in ceteris sedulam Deus eidem concessit victoriam. Lib. VIII. Pertz. SS. III. 862.

Gyula pogány népével azonban úgy bánt István, mint Koppányéval. Kényszeríté őket a kereszttség felvételére. A hildesheimi évkönyvek szerint 1003-ban »István magyar király, haddal támadá meg anyai nagybátyját, Gyulát, el is fogá őt nejével és két fiával együtt, és országát *erőszakkal* kényszeríté a kereszténység felvételére«.¹⁾

Valószínű, hogy ezen krónikás csak azért nem szól a férj és nő külföldre meneküléséről, mert a feljegyzés a fogollyátétellel egy időben történt. A család későbbi sorsa már nem érdekelte a krónika német íróját. A mi velök azután történt, az kegyelmi tény volt, mely a krónikásnak nem olyan érdekes, mint a zsarnoki kegyetlenség példái.

Gyula holtig tartó fogsága tehát a jegyzőnél nem hiteles adat. Ő nem írott emlékek, hanem képzelettel módosított hagyományok nyomán beszél s a folytonos börtönt nem a hadviselő fél legyőzetésével okolja meg, hanem a keresztelkedni nem akarás következményeül állítja elénk. »István a szent király meghódítá az erdőelvi vidéket, s magát Gyulát megkötözve Magyarországha hozatá és élte fogytaig börtönben tartá azért, mert hamishitű volt, és nem akart keresztény lenni.«²⁾

Szent István törvényei közt sincsen semmi nyoma az erőszakos térítésnek. És eltekintve a kivívott győzelem következményeitől, a hittérítés eszközei: ígéret, ajándék, kedvezés vagy fenyegetésből állottak.

A nagyobb legenda még azt is tagadja, hogy a szent király személyesen vett volna részt a hittérítés fáradságos munkájában. »Habár ő maga nem is gyakorolta az evangéliom hirdetését, mégis a hittérítő papok utasítója és főnöke lévén, intézkedék a hittérítés védelméről és fentartásáról.«³⁾

¹⁾ 1003. Stephanus rex ungaricus super avunculum suum Julum cum exercitu venit, quem cum comprehendisset, cum uxore et filiis duobus, regnum ejus *vi* ad christianitatem *compulit*. Pertz. SS. III. 92.

²⁾ Sanctus rex Stephanns subjugavit sibi terram Utrasilvanam et ipsum Genlam vinctum in Hungariam duxit et per omnes dies vite sue carceratum tenuit eo quod in fide vanus noluit esse christianus. 10. fej. Font. II. 25.

³⁾ Etsi ipse evangelizandi non assumsit officium, praedicatorum tamen dux et magister. ejus tutaminis et sustentationis instituit solatium. 11. fej. Font. I. 21.

A lengyel krónikás is, ki Kálmán király idejében írt, midőn még István korabeli öregek éltek, csak fenyegetés vagy kedveskedés használatát említi: »Kényszeríték Kazimírt Magyarországra menekülni. Azon időben nyanyis szent István kormányozá Magyarországot és ezt először is akkor téríté meg fenyegetésekkel és nyájaskodásokkal«. ¹⁾

Fentartja a személyes működés adatát a szt. Konfessor miséjére készült egyházi versezet (Sequentia) költője is, ki a kanonizációval egykorú lehet. »Király vala és prédikátor kettős jutalmat osztó, hogy a megajándékozott ember teste és lelke örüljön. Mert fenyegetéssel, kéréssel, ajándékkal ijeszt, kérlel, ösztönöz és rosszakat, jámborokat, hiúkat megszentel Krisztus ajándékival«. ²⁾

Törvényeiben nem a pogányoktól, hanem a már megkereszteltektől követeli a szent király, hogy az egyházi fegyelem ellen ne vétsenek. »Ha valaki elhagyva a keresztény életmódot és hanyag bűrgyúságában felfuvalkodva, a vallás ellen vét, ítéljen fölötte a vétek minősége szerint és fenyítse meg őt a püspök. Alkalmazza pedig ellene a fegyelmezést hétszer. De ha makacsul megmarad ellenállásában, adják őt által a királyi bíróságnak, azaz a kereszténység védőjének«. ³⁾

Az élve temettetés jelképes magyarázata.

Ennyivel nem végezhetjük be előadásunkat, mert adósok maradnánk a felelettel e kérdésre: »Nem tudnánk-e mi az Ujes nevezeten és az »elrettentő büntetésen« kívül még egy harmadik módot is, mely ezen szöveg elfogadható magyarázatát adná«.

¹⁾ Kazimirum in Hungariam secedere coegerunt. Eo namque tempore sanctus Stephanus Ungariam gubernabat, eamque tumprimum ad fidem minis et blanditiis convertebat. Pertz. SS. IX. 432.

²⁾ Rex erat et praedicator dupla dans stipendia, unde corpore perceptor gauderet et anima. Nam minis, precibus, donis terret, mulcet, incitat pravos mites vanos bonis Christus quos deificat. Font. I. 92.

³⁾ Si quis observatione christianitatis neglecta, et in negligentiae stoliditate elatus quid in eam commiserit, juxta qualitatem offensionis ab episcopo per disciplinas canonum judicetur — etiam usque septies. Tandem si resistens et alnuens invenitur, regali judicio, scilicet defensori christianitatis tradatur. I. 23. Font. I. 118. l.

Láttuk, hogy itt szószerinti értelmezéssel nem nyerünk kielégítő eredményt; ajánljuk tehát az oknyomozó kutatónak, tegyen velünk együtt kísérletet a homályosan fogalmazott szöveg jelképes kifejezéssel lehető felderítésére. Erre utasít minket a vallásos érzelmű jegyző is, bibliai szójárásával; hogy t. i. a szent király az *élet igéit* hirdette, s hogy Urkun örökké él Krisztussal.

Jól tudjuk, hogy Akadémiánk alapszabályai kizárják a theologiai vitatkozásokat e helyről; de itt most ethnografiai feladatról van szó — azon emberi működést befolyásoló eszmék ismeretéről, melyek valamely nép vagy egyes személy gondolatmenetét és cselekvését szabályozzák. Ezen eszmék ismeretét nem nélkülözheti a historikus, ha értelmesen akarja közölni az utókorral a hajdankorból ránk maradt nagybecsű adatokat. Fel kell itt újítanunk emlékezetünkben a bibliai fogalmakat életről és halálról a hébereknél és a keresztényeknél.

Úgy a héberek mint a keresztények élesen elkülönítik emberben a testet a lélektől. Ezt azért bocsátjuk előre, mert vannak vallást mellőző tudósok, kik az embert mindenestül egyetlen és osztatlan személynek tekintik. Ezek élőnek nevezik az embert, míg a benne önként működő szervezet a táplálást eszközli, s a kültermészeti erők romboló hatásait képes ellen-súlyozni. Holtnak nevezik pedig az embert, midőn belszervezete végkép beszüntette működését. A tapasztalati tudomány tehát embernél csak egy életet és egy halált ismer.

Az említett két vallásfelekezet a személy ama két alkatrészének két külön életet és halált tulajdonít. Úgy, hogy a test még eleven, midőn a lélek már halott, és viszont halott a test, midőn a lélek még él.

A halál azonban bibliai értelemben nem egyenlő arányban éri a kettős személyt. Míg a testnek csak egy halála van — a feloszlás; addig a léleknek két halála van. Az első halál az, mely épen hagyja a még hosszú ideig eleven testet; számtalanszor ismétlődhetik, s abból a lélek mindannyiszor feltámadhat. A második halál az, melybe akkor juthat a lélek, midőn testétől megválik, s melyből nem éledhet fel többé soha; — még a feltámadáskor sem.: »Venturus est judicare vivos et mortuos. *Symbolum.*

Ezen kettős halál ellenében a léleknek csak egyetlen *élete* van, melynek alapfeltétele a szoros és folytonos együttlét Istennel. Ezen összeköttetés az ember szabad akarata által létesül, midőn a változékony akarat csatlakozik ez örök akarat-hoz s teljesíti annak nyilatkozatait, melyeket mi parancsoknak neveziünk.

Mihelyt ezen összeköttetés meglazul, csökken az eszmélő ember élete is, melyet nem elektrikus és magnetikus erők tartanak fönn ismeretlen célra, hanem Isten, ki a személyt önmaga számára teremtette. Rögtön megszűnik pedig a lélek élete, mihelyt akarata az Istenétől elszakadt, s az életfeltételül kitűzött törvény megszegett. Ekkor a magára maradt lélek azonnal halott.

Az elmélet és szemlélődés ily magaslatára egyiptomi, indus, görög vagy más pogány böleselet nem volt képes emelkedni. Csak a héber törvényhozás ismerte a rejtélyt s fogadtatta el a nép minden osztályával.

Megírta Mózes tisztán és érthetőleg a lelki élet és halál ezen feltételeit a Thórában: »Bizonyságul hívom a mennyet és földet, hogy előtökbe adtam az életet és halált. Válaszszad tehát az életet, hogy élhess te is és magzatid is. És szeressed a te Uradat Istenedet és *engedelmes* légy szavának és ragaszkodjál hozzá, mert ő a te életed«. Deut. 30, 19—20.

Az eleven testben lakó lélek halálát jelzi az Ádám apánknak adott tilalom szánkeciója is: »A mely napon eszel arról (a fáról), halállal halsz meg«. Gen. 2, 17. Midőn Ádám evett, csak a lelki halál állott be rögtön *azon napon*. Mert teste még azután 930 esztendőig élt a földön. Ez az első halál.

A lélek második halálát a Targumok ismertetik. Mózes áldást mond halála előtt Izráél nemzetségeire. Az első áldást: »Éljen Ruben és meg ne haljon«. (Deut. 33, 6.) így értelmezi Onkelosz: »Éljen Ruben az örök életben és ne haljon meg második halállal«. Vele tart az *örök élet* kivételével a Jeruzsálemi Targum is, mely így magyarázza a szöveget: »Éljen Ruben e világi életben (in hoc seculo) és ne haljon meg második halállal, mellyel az istentelenek hálnak el a jövő életben« (in seculo futuro). Jonathán ben Uziel is Izaiás próféta ezen mondatára: »Nem bocsáttatik meg nektek e gonoszság, mig

meg nem haltok» (22, 14.), megjegyzi: »Nem bocsáttatik meg — egész a második halálíg«.

Valószínű, hogy a héberektől kölcsönözte a római költő Lucretius is a *holt-élet* fogalmát, midőn így versel: Kétkedel és boszankodol, hogy halnod kell, Te, a kinek élete már most halott. »Tu vero dubitabis et indignabere obire, mortua quoi vita est prope jam vivo atque videnti«. De rer. nat. III. 1058—9.

A keresztény felfogás túlhaladja e tekintetben az ó-szövetségben foglalt erkölcsi feltételeket és az engedetlenség okozta halálon kívül még háromféle lelki halottat különböztet meg.

Első halálnem a hitetlenség. Ezen halál azokat sújtja, kik nem tudják, vagy nem akarják elhinni, hogy Jézus Isten fia. Bizonyítják ezt a következő új-szövetségi szövegek. Jézus mondja: »Most van itt az idő, midőn a *holtak* hallják Isten fia szavát, és a kik azt hallják, élnek«. »A ki hiszen énbenem, ha halott volna is, élni fog, s az a ki él és hiszen benem, az meg nem hal örökké«. Ján. 5, 25 és 11, 25—6.

Máténál is, midőn a tanítványokhoz csatlakozásra felszólított ifjú ember halasztást kér, hogy eltemethesse apját, ki még nem hallotta volt Jézus tanítását, így szól neki Jézus: »Kövess engem és hagyjad, hogy a *holtak* temessék el halottjaikat«. (8, 22.) A hitetlenségi halálra vonatkoznak ezek is: »Ki Isten fiát önmagában bírja, annak van élete; ki Isten fiát nélkülözi, annak nincs élete«. I. Ján. 5, 12.

Második halál a felebaráti szeretet hiánya, vagy általában a szeretet hiánya: »Mi tudjuk, hogy átvitettünk a *halálból* az életre, mert szeretjük atyánkfiait. Halálban marad, a ki nem szeret«. (Qui non diligit, manet in morte. I. Ján. 3, 15.)

A harmadik halált sz. Pál a tökély magas fokára jutott azon személyekről állítja, kik szakítva a világ mulékony viszonyaival, Istennel egyesültek és Krisztussal élnek: »Az odafön valókról gondoskodjatok, ne a földiekről; mert *meghaltatok*, és a ti életek el van rejtve Krisztussal az Istenben«. (Mortui estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Kol. III. 2—3.)

Az élet és halál ezen újszövetségi fogalmait fejezi ki a királyi jegyző, midőn a prédikáló István király szavait *élet igéi-*

nek nevezi. Péter apostol mondatát utánozza Jézushoz: »Uram, kihez menjünk? örök élet igéi vannak nálad«. (Verba vitae aeternae habes. Ján. 6, 69.).

Keresztény felfogás tehát, a *hitetlen* főúri házaspár *élre temetése*. A zsoltárostól vette a klérikális érületű jegyző ezen frázist; kinél a lélekben halott ember *sírban fekvőnek* nevezetik. »Uram, kivezetted a *sírból* lelkemet«. (Eduxisti ab inferno animam meam. 29. zs. 4.) Végre: meglepően egyeznek a jegyző és a zsoltáros élőhalottra vonatkozó kifejezései: »Jőjjön a *halál* rájuk, és *élre* szálljanak alá a *sírba*«. (Veni at mors super illos et descendant in infernum viventes. 54. zs. 16.).¹⁾ Ezen frázis tetszett a jegyzőnek, midőn azt akarta kifejezni, hogy Thonuzoba és neje pogányságban (mint élőhalottak) végezték földi pályájokat és temették el a testi halál után.

Z á r á d é k.

Örvendetes jelenségnek tekintjük ugyan újabb történetíróink szorgalmát a felszaporodott kútfői gyűjtemények tanulmányozásában; de helytelenítjük is egyúttal azon módszert, mely megkülönböztetés nélkül sorolja fel a történeti adatokat, mintha azok igaz voltát soha senki kétségbe nem vonta s tüzetesebb vizsgálat tárgyává nem tette volna. Az sem helyesíthető, hogy idegen vizsgálódások sikerült eredményét sajátjuk gyanánt állítják közszemlére tudósaink minden megjegyzés nélkül.

A tudomány mai színvonalán álló historikusnak ki kellene jelölnie: 1. Hazai történetünk azon kifogástalan adatait, melyeket senki kétségbe még eddig nem vont. 2. Azon kétes hiteles adatokat, melyeket a kritika behatóbb vizsgálattal tett teljes hitelessé. 3. Azon adatokat, melyek hitelessége még kérdés alatt van. Ezen utóbbiak tisztázásánál használhatnák azután fel a magyar történet tanárai széles tudományuk összes kincseit olvasóik és a tanuló ifjúság szellemi gyarapodására.

¹⁾ Hirtelen és véletlen halált jelöl ezen kifejezés a Példabeszédek könyvében is: »Nyeljük el őt mint a *sír, elevenen és egészen*«. (Deglutiamus eum sicut infernus viventem et integrum. I. 12.). Azaz: Oly gyorsan végezzünk vele, hogy észre se vegye, hogy meghalt.

Ily rendszerű eljárás mellett, gyarapodnának magok a szerzők is; mert latin közmondás szerint: »docendo discimus«.

Vége: valamint a jó pap holtig tanul, úgy a tudomány szolgálatában álló tudósnak sem kellene idegenkednie a vélemény-változástól. Ez már a tanulás fogalmában rejlik; haladás és nézetváltozás együtt jár. Mi értelme lehet a tanulásnak, vagy sikere a tanításnak, ha kizárjuk a tudatlanságból keletkezett balvélemények változtatását? Szinte komikus jelenet, midőn a folyton újabb ismeretekkel gazdagult historikus álszékenből görcsösen ragaszkodik kezdőkori ingatag nézetei fenntartásához.

A tudomány önzetlen művelője készséggel megczáfolja önmagát is; mihelyt belátja, hogy csalódott. Ezen belátás képződéséhez azonban idő kell; azért nem is követelünk mi vélemény-változtatást kortársainktól, mielőtt ők a kritikai megjegyzések maradandó értékéről meg nem győződtek. Időhöz van kötve tudományos haladásunk; attól várjuk, hogy eltörölje a vélemények ábrándjais, s megerősítse az igazságot.

6-Blitz

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

